

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Odpadlíci,
noví křesťané a obyvatelé zpapeženěli:
Náboženská proměna v pobělohorském období
očima současníků,*

Praha 2023, Nakladatelství Lidové noviny, 184 s.,
ISBN 978-80-7422-946-6

Téma proměny nábožensky multikonfesijní společnosti českých zemí v období 15.–17. století ve společenství s oficiálně jediným tolerovaným vyznáním je v českém historickém bádání implicitně přítomné téměř ve všech studiích věnovaných náboženským dějinám tohoto období. Jak dlouhodobě zdůrazňuje autorka recenzované monografie, jen výjimečně se však tato zásadní proměna stává předmětem výzkumu sama o sobě – s čestnou výjimkou dlouhodobé pozornosti, kterou česká historiografie věnovala konverzím šlechty. V západoevropských historiografiích přitom výzkum náboženských konverzí v raném novověku za poslední dvě desetiletí zažil pozoruhodný rozmach. Zejména německým historikům se daří překonat etatizační rámec konceptu konfesionalizace a posouvat analýzu konfesijních změn směrem k nižším vrstvám společnosti. Starší česká historická věda konverzi převážně tematizovala z perspektivy represivní náboženské politiky státu a většinové církve, zkoumala ji optikou politických, majetkových či kariérních aspektů. Méně pozornosti bylo u nás doposud věnováno prožitku konverze jako klíčové duchovní zkušenosti a specifické individuální náboženské reflexi. Přitom, jak autorka publikace zdůrazňuje, otázka konfesní příslušnosti a její změny se na krátký čas dostala do středu pozornosti celé společnosti. Radmila Prchal Pavlíčková se v tomto směru pokouší naplnit interpretační potenciál tématu v českém kontextu a soustředí se na detailní rozbor narativních pramenů, které reflektují konverzní zkušenost několika evangelických měšťanů první pobělohorské generace.

Autorčina analýza vychází z kritického čtení známějších i méně známých pramenů, částečně zpřístupněných ve starších českých a německých edicích, dříve tradičně využívaných zejména pro studium třicetileté války, pobělohorských proměn městské správy či regionálních dějin rekatolizace. Všechny analyzované texty pocházejí z pera laiků, měšťanů

a příslušníků nižší šlechty. Výběr pramenů nebyl veden jejich žánrovým zařazením, ale snahou pisatelů zachytit proměnu okolního světa a vlastní vnitřní zkušenost. Prchal Pavlíčková přitom v celé publikaci nahlíží na pisatele paměti jako na historické aktéry, kteří se podíleli na utváření dějů, a zároveň jako na vypravěče reflektující tyto události s časovým odstupem.

Prchal Pavlíčková se tématu konverzí v raném novověku důkladně věnuje několik posledních let. V průběhu této badatelské dráhy si osvojila široké spektrum relevantní zahraniční literatury a své vlastní výzkumy pak rozvinula v důsledně interdisciplinárním rámci. Naposledy jako řešitelka výzkumného grantu „Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku“, jehož nositelka¹ spolupracovala s odborníky z oblasti historie, dějin umění, literární historie či judaistiky. Výsledná kolektivní monografie je podnětnou syntézou, která fenomén raně novověkých vnitrokřesťanských konverzí i náboženských reverzí chápe v maximálně komplexní interpretační rovině.²

Také posuzovaná publikace těží z interdisciplinárního přístupu, zároveň znovu potvrzuje heuristickou pečlivost při práci s prameny, která je pro odborné výstupy doc. Prchal Pavlíčkové dlouhodobě charakteristická. Historička v knize kombinuje analýzu různých narativních pramenů, rodinných pamětí, deníků, městských kronik, stručných rukopisných wpisů do Veleslavínova *Kalendáře historického*. Zaměřuje se přitom jednak na identifikaci podobných argumentačních linií a opakujících se narativních schémat, která reflektují dobový úzus „vyprávění o sobě“. Zároveň v textech konvertovaných evangelíků hledá i individuální rovinu – specifický obraz, který o sobě každý z pisatelů coby svědek, ale současně aktér zanechal jako reflexi vlastní zkušenosti. V tomto kombinovaném přístupu se autorka mimo jiné inspirovat kulturněantropologickým konceptem *Selbstverständnis* (Frauke Volkland). Klíčové je zodpovědět, jakým způsobem lidé chápali sami sebe ve vztahu k různým loajalitám, jež je vážaly. Za zcela nezbytné proto autorka považuje detailní rekonstruování životní dráhy pamětníků a okolností jejich prožité či reflektované konverze.

Představme si nyní stručně jednotlivé části recenzované knihy. Studie nejprve mapuje současný stav zahraničního i domácího bádání na

¹ Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2018–2021.

² IVETA COUFALOVÁ, RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, HANA FERENCOVÁ A KOL., *Vytváření konvertity. Jazyková a vizuální reprezentace konverze v raném novověku*, Praha 2022.

téma vnitrokrřestánských konverzí a paměťové kultury konvertitů, byt tento termín doslovně nepoužívá. Vysvětluje heuristický výběr analyzovaných textů a vymezuje základní výzkumné otázky, jimž chce vybrané paměťové zápisy podrobit. Hlavní část studie nese název *Vyprávění o sobě* a skládá se ze tří podkapitol, v nichž je podrobně analyzována trojice pamětních záznamů. Jedná se prvně o *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdrůžic*, v nichž se výrazně uplatňuje nejen osobní rovina šlechtice-rytíře – líčení emigrace a života jeho rodiny v exilu –, ale i záznamy o vojenských střetech mezi Katolickou ligou a Protestantskou unií v kontextu třicetileté války. Druhým pramenem je *Kronika mladoboleslavská* měšťana a kronikáře Jiřího Kezelia Bydžovského, třetím pak paměti lounského měšťana Pavla Mikšovice. Autorka zde záměrně kombinuje výpovědi osob z rozdílného sociálního prostředí i odlišného postavení vůči rekatolizační politice – zatímco Harant zůstává protestantským exulantem, ostatní autoři představují typologicky odlišné příklady konverzí, ať už v podobě návratu z exilu, nebo setrvání v proměněném náboženském prostředí. Za mimořádně podnětnou považují závěrečnou část knihy nazvanou *Vyprávění o proměně*, která přináší další osobní svědectví – například Bořka Mateřovského z Mateřova, Mikuláše Dačického z Heslova, pražského měšťana Jana Dačického, Jana Pavla Dvorského z Gryfí Hory, Václava Nosidla z Geblic, Michela Stüelera, Matyáše Borbonia z Borbenheimu či Pavla Skály ze Zhoře a dalších. V tomto syntetizujícím závěru studie Prchal Pavlíčková shrnuje témata zásadní pro většinu tehdejších protestantských výpovědí: šok z popravy na Staroměstském náměstí, nejistotu vlastní spásy, konfesijní výměnu duchovenstva, architektonicko-liturgickou proměnu kostelů a dalších sakrálních prostor, akt konverze popsany na příkladech současníků – ať už individuální, či hromadný – a nástup nových forem ceremonií a zbožnosti v rámci městského prostředí.

Autorka monografie zaujímá perspektivu, která vědomě upouští od tradičnějšího makrohistorického přístupu a zaměřuje se na jednotlivého věřícího coby klíčového nositele zkušenosti náboženské změny. Tento metodologický posun odpovídá současným trendům zejména v německojazyčné historiografii, kde se výzkum konfesionalizace přesouvá od strukturálně pojatých studií ke zkoumání individuálního subjektivního prožívání víry a konverze.³ V souladu s tímto přístupem autorka zmiňuje

³ Například FRANK FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion, Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600*, Göttingen 2004; KAI BREMER,

a dílčím způsobem využívá i koncept tzv. bezejmenného konvertity (*no-name Konvertit*), jak jej formuloval Jörg Deventer, jenž vyzdvihuje význam anonymních aktérů v procesu náboženských přeměn.

Za mimořádně inspirativní osobně považují závěrečnou kapitolu, která analyzuje dobový jazyk konverzí, konkrétně užívané komunikační vzorce a narativní schémata pamětních zápisků. Tyto do značné míry fixované vzorce usnadňovaly sdílení výpovědí a jejich porozumění v rámci širší konfesijní komunity. Výběr výrazů, například dichotomie „nalezení pravdy“ versus „odpadnutí od pravdy“, měl zásadní hodnoticí a identifikační funkci a nebyl v žádném případě nahodilý (s. 105). Autorka velmi přesně interpretuje volbu slov jednotlivých pisatelů a dešifruje její symbolické i hodnotové konotace. Pozornost je současně věnována kvantitativní stránce textů, zejména četnosti určitých témat, jako je méně frekventovaná promluva o vlastní konverzi oproti častějším zmínkám o konverzích jiných osob. Z vybraného korpusu pamětních textů rovněž vyplývá, že míra teologické argumentace se mezi jednotlivými pisateli značně lišila. Některé prameny překračují rámec ustálených narativních struktur a zahrnují i eschatologické úvahy o spáse či zatracení duše při posledním soudu. Účast na spáse byla například u Bořka Mateřovského z Mateřova implicitně podmíněna možností praktikování přijímání pod obojí.

Důležitým tematickým okruhem publikace je způsob sebeprezentace pamětníků a legitimizace autority jejich narativu. Autoři jednotlivých zápisků se sami stylizují do role obětí a současně do pozice objektivních svědků, kteří na vlastní oči a kůži zakusili útrapy a příkoří spojená s rekatolizačními snahami. Pisatelé pamětí pro legitimizaci svého stanoviska často využívají příklady známé z letákové literatury či opisů, parafrází obdobných narativů. Klíčovým prvkem, který jejich výpovědi propůjčuje věrohodnost, je však především osobní zkušenost s perzekucí. Akt

Konversionsalisierung statt Konfessionalisierung? Bekehrung, Bekenntnis und das Politische in der Frühen Neuzeit, in: Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit: Ein Handbuch, (ed.) Herbert Jaumann, Berlin 2010, s. 369–408; GESINE CARL, ANGELIKA SCHASER, *Konversionsberichte des 17. bis 19. Jahrhunderts als Selbstzeugnisse gelesen: Ergebnisse und Forschungsperspektiven*, in: Anders werden? Konversionserzählungen vom 17. Jahrhundert bis zum Ersten Weltkrieg, (edd.) tíž, Bochum 2016, s. 9–40; KASPAR VON GREYERZ, *Erfahrung und Konstruktion: Selbstrepräsentation in autobiographischen Texten des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Berichten, Erzählen, Beherrschen: Wahrnehmung und Repräsentation in der frühen Kolonialgeschichte Europas, (edd.) Susanna Burghartz, Maike Christadler, Dorothea Nolde, Frankfurt am Main 2003, s. 220–239; a mnohé další studie.

emigrace v tomto rámci představuje zásadní krok, jenž má potvrdit pevnost jejich vyznání. Násilné donucovací prostředky ze strany katolíků pak legitimizovaly pozdější „odpadnutí od víry“, které je ovšem pamětníky převážně líčeno jako neupřímné, vynucené a povrchní. Dalšími často uváděnými důvody bývaly stáří, nemoc, ale též kariérní polepšení. V tomto posledním případě se konvertitům pochopitelně dostávalo negativního a urážlivého, emociálně velmi zabarveného hodnocení. Tradičně a hojně akcentovanou roli násilí ve starší historiografii autorka každopádně reflektuje bez dramatizace, v rovině jazykové symboliky a významových posunů v dobových formulacích („z křehkosti těla“/ „kurvy, lotří, lháři“, s. 109).

V líčení konverzí se opakovaně objevují motivy spojené s umíráním konvertitů: téma, jemuž se autorka – stejně jako v předchozích výzkumech – i nadále podrobně věnuje. O to více lze ocenit, že se mu v této monografii ponechává menší prostor a neupadá do pasti autocitace či opakování už publikovaných závěrů.

Čtenář v knize postupně identifikuje několik sdílených diskurzů, které se v pamětních zápiscích vyskytují ať již samostatně, či souběžně. Patří mezi ně diskurz oběti, diskurz povrchního konvertity, diskurz opovržení „zpapeženělou“, teatrální a na okázalost zaměřenou katolickou vírou. Nechybí rovněž diskurz představující evangelíky v emigraci i v domácím prostředí jako vyvolené boží lid po vzoru Mojžíšových následovníků, jak jej v minulosti přesvědčivě popsal jako dobový sebe prezentující archetyp Vladimír Urbánek. Dalším význačným motivem, jenž v pamětech vystupuje opakovaně, je nostalgické líčení předbělohorské doby, kterou pisatelé vnímají jako „čas svornosti“, období harmonického konfesijního soužití. Naopak období po roce 1620 vystupuje v jejich narativu jako čas rozvratu a nejistoty. Do vyprávění proniká nejen pocítované ohrožení náboženského svědomí, ale rovněž reflexe konkrétního fyzického nebezpečí, jež doléhalo na životy laických věřících v souvislosti s válečnou zkušeností a hospodářskou tísní.

Autorka se stručně zmiňuje o vnímání přestupů duchovních, které byly vždy v obou táborech vnímány jako mimořádné a veřejně inscenovány jako pompézní revokace mající jasné propagační charakter (s. 108). Publikace se nicméně cíleně nevěnuje reflexi konverzí z perspektivy duchovních, ať už šlo o protestantské kazatele, kteří po nucené emigraci nadále utěšovali své věřící obrazy náboženské stálosti, nebo naopak o katolické misionáře. Ti úspěšné konverze zaznamenávali buď v oficiální korespondenci s nadřízenými, anebo v rámci kontroverzních teologických

žánrů. Prchal Pavlíčková toto téma záměrně hlouběji neotevívá, neboť se její pozornost soustředí výhradně na laické prostředí, a čtenáře v této souvislosti odkazuje na relevantní odbornou literaturu. I v rámci analýzy laických vyprávění si však všímá teologické reflexe, která se v nich objevuje, a její význam pečlivě rozpracovává.

Z výše uvedeného vyplývá, že posuzovaná monografie zásadním způsobem nepozměňuje celkový obraz první fáze rekatolizace českých a moravských měst, což ani nebylo autorčinou ambicí. Studie však zásadním způsobem přispívá k hlubšímu porozumění této náboženské proměny z pohledu laického věřícího – a posouvá důraz od strukturálního a institucionálního rámce směrem k subjektivní zkušenosti. Prchal Pavlíčková rozvíjí výzkum konfesionalizace a konverze jako předmět složitého kulturního a psychologického procesu, v němž hrály klíčovou roli náboženské představy a zvyky, různé sociální loajality (rodina, cech, obec věřících, městská obec), ale též jazyk a paměť, emocionální vazby i strategie sebereflexe. Na základě pečlivě zvoleného korpusu pramenů ukazuje, jak konfesijní změna zasahovala do každodennosti jednotlivců, formovala jejich sebepojetí a jak se prostřednictvím narativů o konverzi formovalo i širší kolektivní vědomí.

Eva HAJDINOVÁ

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta
<https://orcid.org/0000-0002-8327-2401>
 © 2025 Eva Hajdinová

DOI: 10.14712/24645370.5002

This text is available under Diamond Open Access and the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (BY-NC) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).